

Marcin Hintz

ORCID 0000-0001-7663-1085

10 przykazań czasu pandemii – czy epoka koronawirusa wymaga formułowania nowych zasad w etyce ewangelickiej?

Streszczenie: Okres rozprzestrzeniania się po całym świecie choroby wywołanej koronawirusem SARS-CoV-2 stał się także w kręgach kościelnych impulsem do bardzo ożywionej dyskusji na temat postaw i etyki w czasie pandemii. W różnych grupach pobożnościowych protestantyzmu reakcje na pandemię były często krańcowo różne, od teorii spiskowych i denializmu, aż po najdalej posunięte interpretacje wskazujące na apokaliptyczny wymiar pandemii. Jedną z propozycji reakcji teologicznej na to zjawisko była próba sformułowania specjalnych przykazań na czas pandemii. Artykuł wskazuje na aktualność Dekalogu zapisanego na kartach Starego Testamentu i ukazuje szerokie spectrum zagadnień, które zawarte są w teologicznych interpretacjach Dziesięciu Przykazań. Ukazana zostaje treść dokumentu WKEE *Być razem Kościołem w czasie pandemii – Refleksje z perspektywy ewangelickiej*.

Słowa kluczowe: Dekalog, przykazanie, pandemia, koronawirus, COVID-19, WKEE – Wspólnota Kościołów Ewangelickich Europy, protestantyzm

Abstract: 10 Commandments of the pandemic time - Does the Coronavirus-era require the formulation of new principles in evangelical ethics?

The time of the spread of the disease caused by the SARS-CoV-2 coronavirus around the World has also sparked a wide, very lively discussion in churches' circles about ethics during the pandemic. Within the various devotional groups of Protestantism, responses to the pandemic have often been extremely different, from conspiracy theories and denialism to the most extreme interpretations of the apocalyptic dimension of the pandemic. One of the proposals for a theological response to this phenomenon was an attempt to formulate special *10 Commandments for Responsible Pastoral Reactions to the Corona Crisis*.

The article shows the actuality of the Decalogue written in the Old Testament and shows a wide spectrum of issues that are contained in the theological interpretations of the Ten Commandments. The article presents the content of the CPCE study document *Being church together in a pandemic – Reflections from a Protestant Perspective* published 2021.

Keywords: The Decalogue, Commandment, Pandemic, Coronavirus, COVID-19, CPCE – *Communion of Protestant Churches in Europe*, Protestantism

Wprowadzenie

Każde pokolenie czy generacja wskazuje na określone wydarzenia w swoich życiorysach, które mają fundamentalne znaczenie dla kształtowania tożsamości. Czasami jakieś wydarzenie ma taką siłę rażenia, taki *impact*, że posiada znaczenie ponadgeneracyjne i wręcz ogólnoludzkie.

Taką metanarracją drugiej połowy XX wieku w Europie była II wojna światowa, która oznaczała *de facto* koniec dawnego ładu, wizji, nadziei, radykalny podział na Wschód i Zachód, długofalowe leczenie bólów i traum, wychodzenie z nienawiści wobec innych nacji. Sięgamy tu do pojęcia metanarracji¹ wprowadzonego przez Jean-François Lyotarda (1924-1998), zwanego papieżem postmodernizmu. Ten francuski myśliciel, w roku 1979 w książce *La Condition postmoderne. Rapport sur le savoir*, ogłosił zmierzch „wielkich metanarracji oświeceniowych”, do których zaliczył wolność racjonalnego podmiotu oraz pojmowanie historii jako rozumnego postępu. Według Lyotarda, wielkie narracje racjonalności i postępu całkowicie się wyczerpały i dryfują w sprzeczności do pluralizmu, który wyraża świat budowany czy odbudowywany z powojennych gruzów.

To II wojna światowa dla francuskiego postmodernisty jest tym dziejowym punktem odniesienia zmiany paradygmatu. W dużej mierze doświadczenia, zebrane przez sześć długich, potwornych lat, pomiędzy 1939 a 1945 rokiem, określały później ramy aksjologiczne wieloletniej dyskusji.

W roku 2021 środowisko ewangelickie w Polsce obchodziło setną rocznicę urodzin ks. prof. Witolda Benedyktowicza (1921-1997), głównego ewangelickiego systematyka epoki powojennej, przedstawiciela pokolenia Kolumbów, zwanego w amerykańskiej socjologii wielkim pokoleniem (*Greatest Generation, G.I. Generation*), czyli ludzi urodzonych w latach 1901-1927, głównych uczestników II wojny światowej, osób dla których to wydarzenie miało fundamentalne znaczenie tożsamościowe².

Benedyktowicz, autor epokowego podręcznika etyki ewangelickiej, zatytułowanego *Co powinniśmy czynić. Zarys ewangelickiej etyki teologicznej*, próbując ustalić punkt odniesienia swoich refleksji teologicznych i ogólnoludzkich, napisał:

¹ J.-F. Lyotard, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy* (1979), tłum. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 1997.

² T. Brokaw, *The Greatest Generation*, Vintage Books, London 1998; K. Rose, *Myth and the Greatest Generation: A Social History of Americans in World War II*, Francis & Taylor, New York 2008.

„I ja sam należę do pokolenia, które przeżyło upadek swego świata. Dla mnie takim apokaliptycznym rokiem był rok 1939. (...) Z lat 1939-1945 przeszliśmy w nowy okres czasu, a także weszliśmy w inny świat”³.

To doświadczenie doprowadziło polskiego teologa do zaangażowania w dzieło pojednania i sformułowania koncepcji irenologii, czyli chrześcijańskiej nauki o pokoju⁴. W książce habilitacyjnej z 1965 roku ten ewangelicko-metodystyczny duchowny, długoletni prezes Polskiej Rady Ekumenicznej, przedstawił aksjomatykę irenologiczną, czyli „Przykazania pokoju”, przekaz powojennego pokolenia wypracowany przez Chrześcijańską Konferencję Pokojową w Pradze – kontrowersyjny, ewangelicki ruch kościelny, sterowany przez władze krajów obozu socjalistycznego, w którego szczerze intencje Benedyktowicz głęboko wierzył. Na kartach swojej pracy wykuł on owych przykazań nie 10, ale aż 15. Warto je przywołać jako świadectwo epoki sprzed ponad 50 lat, swoistych poszukiwań Dekalogu powojennego pokolenia. Ich drogą, ich Wzgórzem Synaj, była cała II wojna światowa i w tym kontekście wykuwali swoje kamienne tablice. Owe 15 reguł zostało określone mianem aksjomatyki irenologicznej, a pierwsze z nich brzmi: „1. Wojna jest grzechem”, ostatnie zaś „15. Czynienie pokoju jest sprawą decyzji wiary”⁵.

Powojenny, podzielony świat, to realność, która politycznie i społecznie na Wschodzie Europy odeszła do przeszłości w roku 1989. Ostatnie 30 lat w życiu wspólnot, w tym eklezjalnych, we wschodniej części Starego Kontynentu charakteryzowało się usilnym poszukiwaniem nowej tożsamości. Poszukiwano więc zawzięcie inspiracji, nowości, nowych idoli, oryginalnych, nietuzinkowych guru, inspirujących teorii, aż nastąpił lockdown. Nastal czas pandemii koronawirusa, dla którego podjęto próby stworzenia specjalnych reguł, a nawet dedykowanych przykazań czy Dekalogu. Przykładem takiej, szeroko obecnej w przestrzeni Internetu wizji, jest tekst niemieckiego teologa ewangelickiego Wernera Dietricha: *10 Commandments for Responsible Pastoral Responses to the Corona Crisis*⁶. Podobną

³ W. Benedyktowicz, *Ekumenia, pokój, pojednanie*, Warszawa 1988, s. 109.

⁴ W. Benedyktowicz, *Próba irenologii chrześcijańskiej. Doświadczenia praskie*, Warszawa 1965.

⁵ Tamże, s. 25.

⁶ W. Dietrich, *10 Commandments for Responsible Pastoral Responses to the Corona Crisis*, <https://actalliance.org/es/10-commandments-for-responsible-pastoral-responses-to-the-corona-crisis-en-2/>. Ten sam tekst zamieszczony w innych miejscach np. https://www.brot-fuer-die-welt.de/fileadmin/mediapool/2_Downloads/en/20_About_Us/Coro-Reli/Selected_List_of_Resources_on_COVID-19.pdf. (dostęp 2021-09-20).

próbę znajdujemy na stronie internetowej amerykańskiego pastora baptystycznego i influencera Ricka Warrena: *10 Commandments For Emotional Health During Covid-19*⁷.

Wskazać również należy kolejną formułę Dekalogu na czas pandemii z kontekstu amerykańskiego, a mianowicie *The Ten Commandments for Coronavirus (COVID-19) Prevention in Faith Communities* autorstwa pastora Kevina Murriela, zamieszczone i autoryzowane na oficjalnej stronie *Eastern Pennsylvania Conference* w marcu 2020 roku⁸. Można również wskazać na pocovidową propozycję Ewangelickiego Kościoła Niemiec: *Freiheit digital. Die Zehn Gebote in Zeiten des digitalen Wandels*⁹.

Przywołane propozycje mają podobną strukturę: są zbiorem sugestii, propozycjami postaw na czas pandemii, pod każdym przykazaniem znajdują się odpowiednie cytaty biblijne.

Próbowano też, na przykład, w popularnej analizie nigeryjskiego teologa katolickiego Obiora Ike, wskazać na styczne w doświadczeniu pokolenia II wojny światowej do tych, które są udziałem ludzi żyjących w czasie pandemii, zrównując je rangą¹⁰.

Jak wielkie znaczenie w tej debacie miał głos liderów religijnych, świadczy specjalna podstrona Organizacji Narodów Zjednoczonych (*United Nations*) dedykowana aktywności wspólnot religijnych w walce z pandemią: *Faith in the*

⁷ R. Warren, *10 Commandments For Emotional Health During Covid-19*, <https://pastorrick.com/download-10-commandments-for-emotional-health-during-covid-19/> (dostęp 2021-09-20).

⁸ K. Murriel, *The Ten Commandments for Coronavirus Prevention in Faith Communities*, (first published 2020-03-09), <https://www.epaumc.org/news/the-ten-commandments-for-coronavirus-prevention-in-faith-communities/>. (dostęp 2021-09-20).

⁹ *Freiheit digital. Die Zehn Gebote in Zeiten des digitalen Wandels. Eine Denkschrift der Evangelischen Kirche in Deutschland*, Hg. von der Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD), Leipzig 2021.

¹⁰ O. Ike, *After the Corona Virus Hopes and Lessons from the Ashes of World War II*, https://www.globethics.net/en/blogs/-/asset_publisher/alhw/content/after-the-corona-virus-hopes-and-lessons-from-the-ashes-of-world-war-ii?_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw_assetEntryId=26886927&_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw_redirect=https%3A%2F%2Fwww.globethics.net%2Fen%2Fblogs%3Fp_p_id%3Dcom_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw_cur%3D0%26p_r_p_resetCur%3Dfalse%26_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw_assetEntryId%3D26886927. (dostęp 2021-09-20).

*Frontline with COVID-19 – Interfaith Response to COVID-19*¹¹. Na stronie tej znajduje się również link do przywołanej reinterpretacji Dekalogu autorstwa W. Dietricha.

Kontekst

Życie kościelne, tak jak społeczne i polityczne w Polsce *Anno Domini* 2020, zaczęło się normalnie, bez większych fajerwerków, można by nawet napisać nudno. Wszystko toczyło się normalnym rytmem parafialnego i diecezjalnego życia, aż do początku drugiej dekady marca, gdy zaskoczył wszystkich komunikat, głoszący iż w związku z epidemią koronawirusa, zwanego wówczas obco, a wręcz dziwacznie, COVID-19 i w odpowiedzi na rekomendacje Ministra Zdrowia oraz zalecenie Biskupa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, wszystkie spotkania parafialne, w tym niedzielne nabożeństwa, tygodniowe nabożeństwa pasyjne, próby chórów, godziny biblijne, spotkania dla zainteresowanych ewangelicyzmem, wykłady, spotkania koła pań seniorek, lekcje religii, spotkania młodzieżowe oraz szkółki niedzielne, etc., zostają zawieszane do odwołania. Dosłownie w ostatniej chwili, w przeddzień, został także odwołany Synod Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, zaplanowany na 12-13 marca 2020 w Toruniu. Niedzielne nabożeństwa w dniu 15 marca nie odbyły się, a proboszczowie przez kilka kolejnych niedziel czekali w kościele na parafian, do których mogła nie dotrzeć wiadomość o lockdownie, by móc im oznajmić o decyzjach naczelnych władz Kościoła i pomodlić się w pustym kościele. Doświadczenie zamkniętego w niedzielę kościoła dla wielu starszych wyznawców było przywołaniem czasu II wojny światowej, gdy takie sytuacje też miały miejsce.

Nastąpił nowy etap w życiu ewangelickich Kościołów w wielu krajach Europy, w tym także w Polsce: egzystencja kościelna w czasie pandemii koronawirusa. Jednostkowy opis takiego życia, na przykładzie Parafii w Gdańsku-Sopocie, możemy znaleźć w Kronice zamieszczonej w numerze „Gdańskiego Rocznika Ewangelickiego” za rok 2020¹².

¹¹ <https://www.unep.org/faith-frontline-covid19>. (dostęp 2021-09-20).

¹² I. Hintz, *Rok życia Parafii w cieniu pandemii, czyli Kronika Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Gdańsku z siedzibą w Sopocie za rok 2020*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” Vol. XIV (2020), s. 437-455.

SARS-CoV-2, wywołujący chorobę COVID-19 – ta niewidoczna realność spowodowała, że Polska dosłownie zamarała, nastąpił wiosenny lockdown, nazwany później pierwszą falą pandemii. Strach, niepewność, niewiedza, panika, apokaliptyczne nastroje, a z drugiej strony modlitwa i zaufanie pokładane w Bogu – jakże rozmaite były wówczas reakcje. Nagle, z dnia na dzień, miliony ludzi zostało niemal dosłownie zamkniętych, wręcz uwięzionych w swoich mieszkaniach i domach. Jako społeczeństwo przestaliśmy w zdecydowanej większości udawać się do naszych miejsc pracy, a domy stały się dla uczniów, studentów, duchownych, nauczycieli i przedstawicieli wielu innych zawodów substytutem szkoły, uczelni, kościoła, czy zakładu pracy. Jednocześnie pracownicy służby zdrowia zostali niemal zmilitaryzowani, pozbawieni możliwości przebywania w swych domach, zostali uwięzieni w szpitalach, przychodniach, domach opieki, a ratownicy w karetkach pogotowia. Po pierwszym szoku wszyscy, lepiej lub gorzej, próbowali odnajdywać się w nowej rzeczywistości. Dużo mogliśmy się wówczas o sobie nawzajem dowiedzieć. Te miesiące zamknięcia, izolacji, strachu spowodowały głębokie traumy u wielu osób w różnym wieku¹³. Pandemia koronawirusa zbliżyła pokolenia i jednocześnie wykazała, jak głębokie są pomiędzy nimi różnice.

Cyfrowa egzystencja czasu pandemii

Jak zauważono na początku niniejszej analizy, każde pokolenie jest przekonane o swojej wyjątkowości, wskazuje na pewne wydarzenia, doświadczenia i sposoby reagowania na świat, które są ich wyłącznym udziałem. W socjologii, czy szerzej naukach społecznych, wypracowano w ostatnich latach bardzo przejrzysty podział na powojenne generacje¹⁴. Pierwszą generację powojenną określa się mianem *baby boomers* – to osoby urodzone w latach 1946-1964, czyli pokolenie wyżu demograficznego, wychowane po obu stronach żelaznej kurtyny.

Kolejne pokolenie zostało nazwane „X” – to dzieci owych *baby boomers*, czyli obecni dojrzały dorośli, którzy przyszli na świat mniej więcej między 1965 a 1979 rokiem, osoby w czasie pandemii w wieku 40 do 55 lat, w szczycie swojej zawodowej i społecznej aktywności.

¹³ A. Długosz, *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, Warszawa 2021.

¹⁴ G. Rosa, *Formy komunikacji Polaków na podstawie badań pokoleń Y, X i baby boomers*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 751. Problemy Zarządzania, Finansów I Marketingu” 29 (2013), s. 138.

Kolejnej generacji przypisano następną literę alfabetu, czyli „Y”. Są to osoby, które przyszły na świat w okresie 1980-2000, czyli w ostatnich 20 latach XX wieku.

Pokolenie „Z” – to obecne dzieci oraz młodzi dorośli, wszyscy urodzeni już w nowym millennium. W literaturze pojawiła się, szczególnie w amerykańskim kontekście, nowa subkategoria wyróżniająca kolejne pokolenie demograficzne, jaką ma być pokolenie „Alfa” – *Generation Alpha*, podzbiór w generacji „Z”¹⁵. Według młodej amerykańskiej dziennikarki N’dea’i Yancey-Bragg, to właśnie doświadczenie pandemii miało stać się punktem definiującym tę nową generację, która powoli konstytuuje swą tożsamość¹⁶.

Ostatnio coraz częściej stosowane jest w literaturze i w obiegowej dyskusji, w odniesieniu do najmłodszej generacji, pojęcie pokolenia „płatków śniegu”. Ta poetycka nazwa została wzięta z kultowej książki Chucka Palahniuka *Podziemny Krąg* (oryg. *Fight Club*), wydanej w roku 1996, która stała się kanwą filmu pod tym samym tytułem w reżyserii Davida Finchera z roku 1999. W powieści Palahniuka pojawiły się słowa o unikalnych, wyjątkowych, a nade wszystko delikatnych płatkach śniegu, z którymi identyfikuje się wielu przedstawicieli tego pokolenia¹⁷. Generacja „płatków śniegu” określana bywa również, obok przyjętej nazwy pokolenie „Z”, także jako *Yummies* (*Young Urban Men*), czyli dzieci wydające pieniądze swoich rodziców.

Odnieść się również możemy do międzygeneracyjnej kategorii jaką stanowią *Henry’ies*, po polsku zwani też *Henrykami* (HENRY – *High Earner Not Rich Yet* – dużo zarabiający, ale jeszcze nie bogaci), czyli generacja, która ceni sobie wystawne życie i by wyznaczone cele móc realizować, żyje ponad stan, na kredyt, a w wielu przypadkach często za pieniądze zarobione przez dziadków czy rodziców¹⁸. Dla uzależnionych od konsumpcji „Henryków” pandemia, izolacja i lockdown stanowiły zupełnie nową rzeczywistość.

¹⁵ A. Williams, *Meet Alpha: The Next ‘Next Generation’*, “New York Times” 2015.09.19, <https://www.nytimes.com/2015/09/19/fashion/meet-alpha-the-next-next-generation.html> (dostęp 2021-09-15).

¹⁶ N. Yancey-Bragg, *Coronavirus will define the next generation: What experts are predicting about ‘Generation C’*, USA TODAY May 3, 2020, <https://eu.usatoday.com/story/news/nation/2020/05/01/gen-c-coronavirus-covid-19-may-define-next-generation/3046809001/>. (dostęp 2021-09-23).

¹⁷ C. Palahniuk, *Fight Club. Podziemny krąg*, tłum. L. Jęczmyk, Wyd. Niebieska Studnia, Warszawa 2006.

¹⁸ Ł. Piechowiak, *Henrykowie - konsumenci 3.0?*, (Opublikowano 6 lutego 2018, 13:58), <https://fintek.pl/henrykowie-konsumenci-3-0/> (dostęp 2021-10-30).

Szczególnym udziałem pokolenia „Z” i subkategorii „Alfa” było w okresie pandemii nauczanie zdalne. W okresie budowania relacji rówieśniczych młodzież została uwięziona w domach, próbując budować w wirtualnej rzeczywistości świat relacji. Dla wielu dzieci to trudne społecznie i psychologicznie doświadczenie będzie miało długofalowe skutki¹⁹.

Te określenia i nazwy generacji, które pojawiły się w świecie północnoatlantyckim po II wojnie światowej, najczęściej odnosi się w naukach społecznych do rynku pracy i postaw konsumenckich²⁰, ale w dużej mierze można je odnieść również do katalogu postaw i wartości, swoistych aksjologii wyznawanych przez dane generacje. Urodzonych w podobnym czasie łączy jakieś doświadczenie, np. polskie pokolenie „X” pamięta życie i młodość w rzeczywistości realnego socjalizmu PRL. Z kolei, pokolenie „Y” urodzone w Czechosłowacji czy NRD, Jugosławii, czyli *de facto* nieistniejących już od 30 lat tworach państwowych i wspólnotowych, mają odniesienia i doświadczenia formacyjne nieznanne zupełnie generacji „Z”, urodzonej już w nowym europejskim ładzie potransformacyjnym.

Ze wszystkimi wyzwaniem izolacji czasu pandemii musiały się więc zmierzyć cztery całkiem różne generacje, które wypracowały, lub nie, rozmaite strategie przetrwania, specyficzne i znane sobie środki na czas kryzysu. W okresie pandemii koronawirusa szczególne znaczenie miał dostęp do środków komunikacji na odległość. Tym samym, w interpretacji rzeczywistości społecznej, idealnie wpisała się kategoria wprowadzona do debaty publicznej przez Marca Prensky’ego (ur. 1961). Relacja do środków cyfrowej komunikacji w sposób bardzo precyzyjny ukazała nowe linie podziałów i barier komunikacyjnych czasu pandemii. Prensky już dwie dekady temu wprowadził do obiegu dychozomię: cyfrowy tubylec (*digital native*) i cyfrowy imigrant (*digital immigrant*)²¹. Amerykański medioznawca tym drugim terminem określił tych wszystkich, którzy nie urodzili się ze smartfonem czy tabletem w ręku, czyli wszystkich przypisanych do pokoleń *baby boomers* oraz „X”, w pewnej mierze również zapóźnioną część Ygreków.

W roku 2020 wszyscy – chcąc nie chcąc – przechodzili przyspieszony kurs funkcjonowania w tej nienatywnej rzeczywistości. Cyfrowi imigranci, według

¹⁹ M. Łukawska, A.M. Bosak, *Zdrowotne i społeczne skutki pracy zdalnej wynikające z izolacji epidemicznej w odniesieniu do dzieci i młodzieży szkolnej*, „Eunomia” 1(100)/2021, s. 94-101.

²⁰ B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, Gliwice 2016, s. 385nn.

²¹ M. Prensky, *Digital Natives, Digital Immigrants*, „On the Horizon” 2001, Vol. 9 No. 5.

analizy Prensky'ego, wciąż preferują tekst, a nie obraz, jako podstawową formę przekazu treści. Wciąż zapis słów – książka, artykuł – jest istotniejszy od dźwięku połączonego z obrazem, czyli prezentacji video, klipu, filmiku na YouTube, czy TikToku.

W przeciwieństwie do cyfrowych imigrantów, „Pokolenie Ctrl+C, Ctrl+V”, jak zauważa Prensky, zwane też: N[et]-gen lub D[igital]-gen, ma być z definicji niecierpliwie i szybko się nudzić. Osoby urodzone po roku 2000, czyli przynależne do pokolenia „Z”, określa się w związku z używaniem określonych narzędzi również jako #*nation* albo pokolenie *selfie*. Urodzeni już w nowym millennium, wyemancypowani mężczyźni i wyemancypowane kobiety, nazywane są również pokoleniem „C” – *connected*, czyli podłączeni do Netu, do sieci, ale też „C”, od *communicate* oraz *change* – komunikacja i gotowość do zmian. To ich cechą jest mobilność i elastyczność, co miało być wyjątkowo korzystne dla tej grupy w czasie izolowanej egzystencji czasu koronawirusa. Motto życiowe tego pokolenia ma być diametralnie odmienne od tego, co reprezentują poprzednie generacje. Brzmi ono: „praca ma mi pozwolić fajnie żyć”²². *Fun* – to kategoria naczelna, swoiste motto życia, które w tymże okresie zostało poddane daleko idącym odgórnym ograniczeniom. Ewangelicki etos pracy – swoisty stan świadomości²³, to zupełnie obca kategoria dla tego pokolenia.

Czas lockdownu w dużej mierze zatarł dawne, wydawało się niemożliwe do pokonania, przyzwyczajenia. Wirtualny świat stał się normalnym światem wszystkich niewykluczonych cyfrowo. Wprowadził starsze pokolenia w rzeczywistość wykładów, konferencji i spotkań, a nawet egzaminów, odbywanych od wiosny 2020, na dotąd nieznanym im zupełnie platformach ZOOM, Webex, Google Meet, a w sferze szkolnej i akademickiej realizację lekcji, wykładów, ćwiczeń i seminariów zwłaszcza poprzez narzędzie MS Teams.

Przekaz słowny został w dużej mierze zastąpiony poprzez prezentację multimedialną. Jak ważną kwestią w kościelnym kontekście stały się regulacje dotyczące całości cyfrowego życia pokazuje oficjalne najnowsze memorandum EKD *Freiheit digital. Die Zehn Gebote in Zeiten des digitalen Wandels*, będące próbą

²² A. Opalińska, *W poszukiwaniu komunikacji między pracownikami, a pracodawcami: analiza porównawcza pokoleń funkcjonujących na współczesnym rynku pracy*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze” 9 (2018), s. 143.

²³ B. Milerski, *Etos pracy jako postać świadomości protestanckiej*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” Vol. III, 2009, s. 55-67.

odpowiedzi teologicznej na wyzwania cyfrowego świata, który zawładnął ludzkością w epoce pandemii koronawirusa. Autorzy dokumentu - *Kammer der EKD für soziale Ordnung* formułują w przywołanym dokumencie kolejny Dekalog – tym razem dotyczący postaw w cyfrowym świecie²⁴.

W czasie pandemii wielką karierę w polskich kręgach akademickich zrobiło pojęcie *homo separatus* – człowiek wyalienowany, odosobniony, świadomie odgraniczający się od innych.

To nowa kategoria człowieka, której oczekiwano około roku 2030. Jak zauważa Rafał Ohme, „Wyniki inteligentnych testów COVID-19 Fever wskazują, że na naszych oczach rodzi się *Homo separatus* – człowiek cyfrowej rzeczywistości. Pracuje zdalnie, robi zakupy online, utrzymuje fizyczny dystans, ale chętnie wchodzi w interakcje z przyjaciółmi i sąsiadami... przez Internet. Znak rozpoznawczy – nosi maseczkę ochronną. Tak miało być, ale dopiero w 2030 roku”²⁵.

W wynikach badań psychologicznych, prowadzonych przez Joannę Heidtman, dowiadujemy się, że „*Homo separatus* – nowy człowiek, postcovidowy – dowiedział się o sobie wielu rzeczy, także pozytywnych – że jest w stanie przeorganizować swoje życie, dom, pracę szybciej i sprawniej, niż mu się wydawało. Że jest w stanie nauczyć się różnych nowych rzeczy, jeśli chodzi np. o pracę zdalną, ale także np. o wzajemną pomoc”²⁶.

To w wielkim skrócie kontekst ogólny, choć uszczegółowiony do jednego z krajów Unii Europejskiej, czyli Polski. Zawężmy ten kontekst do kolejnego kręgu, czyli chrześcijaństwa, a jeszcze głębiej do polskiego luteranizmu lat 2020-21.

Począwszy od 22 marca 2020, duchowni Kościoła luterńskiego w Polsce, tak jak i wielu innych wspólnot eklezjalnych na świecie, rozpoczęli nową formę przekazu Słowa Bożego. W słowniku kościelnym pojawiło się nowe, magiczne słowo „ZOOM”, czyli program webowy do wideokonferencji online – to chyba największe odkrycie czasu pandemii w polskim luteranizmie. W parafiach rozpoczęto nagrywanie nabożeństw i publikowanie ich na parafialnych kanałach YouTube lub Facebook. Zamknięty w niedzielę kościół – to chyba

²⁴ *Freiheit digital Die Zehn Gebote in Zeitendes digitalen Wandels*, dz. cyt., s. 39nn.

²⁵ R. Ohme, *Pandemia przyspieszyła nową normalność o dekadę*, „Forbes” 28.05.2020, <https://www.forbes.pl/opinie/nowa-normalnosc-przyspieszyla-przez-koronawirusa-felieton-rafala-ohme/y3bp9w5> (dostęp: 2021-10-07).

²⁶ M. Jędrzyk, *Psycholog o epidemii: dlaczego nas zradycyzowała i kim jest homo separatus?*, (czerwiec 2020) <https://oko.press/psycholog-o-epidemii/> (dostęp: 2021-10-07).

najgłębsze eklezjalne doświadczenie czasu pandemii przemienione w formułę: „Kościół w sieci”.

Jako przykład przemiany *modus operandi* można przywołać wydarzenie, jakim była 31 marca 2020 pierwsza diecezjalna wideokonferencja duchownych wspólnie z Radą Diecezjalną DPW w niewyobrażalnej dotąd formule. Radcy diecezji oraz duchowni po raz pierwszy obradowali w wirtualnej formie, za pośrednictwem programu ZOOM. Konferencja poświęcona była przede wszystkim sytuacji w Kościele i diecezji w związku z rozprzestrzenianiem się koronawirusa. Jednogłośnie podjęto wówczas decyzję o przełożeniu zaplanowanego Diecezjalnego Zjazdu Chórów we Włocławku na przyszły rok, który to zjazd, również w roku 2021, nie mógł się odbyć. W przestrzeni ogólnokościelnej powołano do życia 13-osobowy sztab kryzysowy, w którego skład weszli przedstawiciele różnych gremiów kierowniczych Kościoła: Synodu, Konsystorza i Konferencji Biskupów. Komisja opracowała tymczasowe regulacje dotyczące funkcjonowania Kościoła i życia religijnego w czasie pandemii. Rezultatem prac powołanej komisji były wytyczne, które stały się kanwą listu Biskupa Kościoła, ks. Jerzego Samca oraz Prezesa Synodu Kościoła, ks. Adama Maliny, zatytułowanego „Duszpasterskie wskazania na czas Wielkiego Tygodnia i Wielkanocy – list Biskupa Kościoła i Prezesa Synodu”. Tam, jeśli ktoś by bardzo chciał, można szukać swoistego Preprintu czy Draftu, pandemicznego Dekalogu polskiego luteranizmu. Czytamy tam: „Czas pandemii nie pozwala nam spotkać się osobiście – jako całej wspólnoty, by świętować u Stolu Pańskiego. To czas postu, ale rozumianego nie jako narzucone, niechciane wyrzeczenie, ale czas zatrzymania, rachunku sumienia i odnowy tego, co odnowienia potrzebuje (por. Iz 58,6nn). Wykorzystajmy ten czas, by lepiej zrozumieć za czym tęsknimy”²⁷. To było ważne: wykorzystać czas, by lepiej zrozumieć za czym tęsknimy – czy tak rzeczywiście się stało? W kontekście Wielkiego Tygodnia 2020, podjęto dyskusję na temat możliwości wirtualnego błogosławieństwa darów komunijnych podczas domowego sprawowania Wieczery Pańskiej.

Począwszy od maja 2020 nastąpił stopniowy powrót do kościołów: w mniejszej, bardzo ograniczonej liczbie i w maseczkach, z dystansem społecznym i kompulsywną wręcz dezynfekcją rąk, początkowo wciąż bez Sakramentu Ołtarza. Uczestnicy nabożeństw przestrzegali wszystkich reguł, czyli *de*

²⁷ *Duszpasterskie wskazania na czas Wielkiego Tygodnia i Wielkanocy*, <https://www.luteranie.pl/duszpasterskie-wskazania/> (30 marca 2020) (dostęp 2021-09-30).

facto narzuconych im przykazań czasu pandemii, które stosowano z zadziwiająco wprost gorliwością, której nigdy chyba nie okazywano zapisom z *Exodus* 20 i *Deuteronomium* 5.

Po powolnym powrocie do „stacjonarnej” rzeczywistości były w miarę normalne wakacje, a potem kolejna fala pandemii i kolejne z niej stopniowe wychodzenie, aż w końcu przyszło kolejne nowe przykazanie: „Będziesz się szczepił dwukrotnie szczepionką Astry-Zeneki, Moderny lub Pfizera, abyś w ten sposób chronił swoich bliźnich i abyś długo żył na ziemi”. Niestety, w Polsce to przykazanie akurat nie zostało zaakceptowane przez większość, przez lud stojący u stóp Wielkiej Góry.

Tekst

Chrześcijanie tradycji ewangelickiej wciąż podkreślają tak bardzo znaczenie zasady *sola scriptura*. Bardzo ważną rolę w tym względzie pełni dokument studyjny Światowej Federacji Luteranńskiej *Na początku było Słowo (J 1,1). Biblia w życiu luteranńskiej wspólnoty*, który niedawno, na jubileusz 500-lecia Reformacji, został przetłumaczony na język polski²⁸. W tym studium hermeneutycznym wskazano, że od Reformacji, aż do czasów współczesnych, Kościoły luteranckie koncentrują swoje życie wokół Pisma Świętego, to ono znajduje się w centrum ich życia. Reformacja przetłumaczyła Biblię na języki narodowe, spowodowała, że stała się powszechnie dostępna, by szerokim kręgom ludzi dać możliwość samodzielnego czytania i interpretowania Słowa Bożego²⁹. Jak czytamy tam: „Dla luteranckiej tożsamości kluczowe jest to, że wiara jest oparta o świadectwo Pisma Świętego. Przykładem takiego kluczowego znaczenia Pisma Świętego dla praktyki chrześcijańskiej mogą być pierwsza i druga z 95 *tez* Lutra z roku 1517”; jak również dalej zapisano tam: „*sola Scriptura*... Pismo Święte pełni niezależną i krytyczną rolę w życiu Kościoła i kościelnym procesie podejmowania decyzji”³⁰. Dokument ŚFL przypomina trzy kluczowe zasady Lutrowej hermeneutyki: 1. Samouwierzytelnienie 2. Samointerpretacja i 3. Jasność Pisma.

²⁸ *Na początku było Słowo (J 1,1). Biblia w życiu luteranckiej wspólnoty. Dokument studyjny luteranckiej hermeneutyki*, [w:] *Kościół, Biblia i zaangażowanie publiczne. Światowa Federacja Luterancka wobec jubileuszu 500 lat Reformacji*, tłum. M. Mendroch, Dzięgielów 2017.

²⁹ *Wprowadzenie*, tamże, s. 71.

³⁰ Tamże, s. 72.

Jako luteranie nie chcemy więc tworzyć nowych tekstów świętych, nowych przykazań, czy dezyderatów, lecz istniejący tekst Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu odnosić do kontekstu czasów, w tym doświadczeń pokoleniowych, w których żyjemy i interpretować to w duchu reformacyjnego wykładu nauki o usprawiedliwieniu.

Teologia ewangelicka stwierdza, że podobnie było w czasach Jezusa. Mistrzowi z Nazaretu zadano wszak, tak aktualne w dzisiejszym, pandemicznym kontekście, pytanie: Które przykazanie jest największe? Według relacji Mateusza Jezus odpowiedział tak: 37. *ὁ δὲ ἔφη αὐτῷ· ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου· 38 αὕτη ἐστὶν ἡ μεγάλη καὶ πρώτη ἐντολή.* (Mt 22,37-38: tłum. 37. *A On mi powiedział: Będziesz miłował Pana, Boga swego, z całego serca swego i z całej duszy swojej, i z całej myśli swojej. 38. To jest największe i pierwsze przykazanie*)³¹.

Oczywiście, odpowiedzieć nie padła w języku greckim. W wersji Markowej Jezus zacytował wprost początek tożsamościowej modlitwy żydowskiej *Szema Israel*, odwołującej się do Deteronomium 6,4) i dalej część poświęconą przykazaniu:

הַיְהוָה אֱלֹהֵינוּ הַיְהוָה יְחִיד *ἄκουε, Ἰσραήλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστίν,* (Mk 12,29b). Drugi z ewangelistów dodaje jeszcze do zapisu Mateusza, że umiłowanie Boga przez człowieka powinno także odbywać się całą siłą swoją (*ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου*), zgodnie właśnie z zapisem 5 Mż 6,5, gdzie jest mowa o przykazaniu miłości Boga sercem, duszą i siłą (intensywnością) (*לְרַבֵּךָ – נַפְשְׁךָ – וְכָל מְאֹדְךָ*). W przykazaniu dotyczącym relacji względem drugiego człowieka ewangeliści są zgodni, co do treści mowy Jezusa: *ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν* (Mk 12,31: *Będziesz miłował bliźniego swego jak siebie samego - BW*). Jezus podsumowuje: „*Na tych dwóch przykazaniach opiera się cały zakon i prorocy*” (Mt 22,40), albo zamiast Jezusa podsumowania dokonuje uczony w Piśmie: „*to znaczą więcej niż wszystkie całopalenia i ofiary*” (Mk 12,32-33); bądź też w innej formie Jezus, według relacji Łukasza: „*czyni to, a będziesz żył*” (Łk 10,28). Łukasz zresztą skraca to nauczanie i umieszcza w kontekście rozmowy wprowadzającej do Przypowieści o miłosiernym Samarytaninie, która stanowi dobro własne trzeciej ewangelii. Przekaz nauczania jest ten sam: Tora streszcza się w przykazaniu miłości Boga i bliźniego. Cały problem polega na tym, by

³¹ Tłumaczenie: Biblia Warszawska (BW): *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*, Warszawa 1975.

umieć sobie odpowiedzieć na wprowadzające pytanie do Przypowieści o Samarytaninie: „*A kto jest bliźnim moim?*” Καὶ τίς ἐστίν μου πλησίον (Łk 12,29), nie tylko w kontekście etyki czasu pandemii. Na pewno μου πλησίον to jest również *homo postcovidus*. Ale czy z tego powodu mamy formułować *lex specialis*, nowe przykazania czasu pandemii?

Sięgając do pierwotnych tekstów tożsamościowych Reformacji, należy wskazać, że najbardziej pierwotny wykład luterskiej etyki stanowi analiza Dekalogu autorstwa Marcina Lutra z roku 1520. W *Sermon von guten Werken* z maja tegoż roku, Reformator stwierdza autorytatywnie: „kto chce znać i spełniać dobre uczynki, nie potrzebuje niczego innego, prócz znajomości Bożych przykazań”³². Lutrowski wykład etyki to analiza każdego z dziesięciu *ἐπιτολή*, *preceptum*, *Gebot*, *przykazania*. Luter podąża, jak wiemy, za augustiańskim podziałem Decalogos, który przyjmuje istotową różnicę pomiędzy pożądaniem cielesnym kobiety bliźniego *ἡδονή* a pożądaniem dóbr drugiego człowieka *ἡμετέριον* w Dtn 5,21. W interpretacji Lutra dziesiąte przykazanie dotyczy jednak pożądania domu bliźniego, a dziesiąte pozostałych rodzajów pożądania, a więc inaczej niż u św. Augustyna. W *Sermon* z wiosny 1520 pisze zresztą, że dwa ostatnie przykazania, „które zakazują złych pożądliwości ciała i doczesnych dóbr, są same przez się zrozumiałe (selbst klar)”³³. Z dzisiejszej perspektywy, nie tylko pandemicznej, jakże trudno zgodzić się nam z Reformatorem, że są one zrozumiałe same przez się.

Luter jednak w *Małym Katechizmie*, jak też w *Dużym Katechizmie*, dokonał wykładu treści dwóch ostatnich przykazań. Wykład etyki reformacyjnej w obu katechizmach ma wymiar głęboko pastoralny. Jak twierdzi Oswald Bayer, Reformator, w kwestiach moralnych, szczególnie w późnych pismach, widział siebie przede wszystkim jako duszpasterza i rozumiał zapisy swoich pism oraz indywidualnych pouczeń jako dawanie dobrej rady, jako służbę pastoralną³⁴. Stąd zdaniem Bayera, w przypadku myśli moralnej ojca Reformacji, powinniśmy właściwie pisać o etyce duszpasterskiej (*seelsorgerliche Ethik*), a nie o jakimś systemie, jak próbował to ukazać w swym wykładzie Paul Althaus³⁵.

³² M. Luter, *O dobrych uczynkach*, [w:] M. Luter, *Pisma etyczne*, red. M. Hintz, tłum. D. Chwastek, s. 54, Bielsko-Biała 2009, s. 54. (M. Luther, *Von den guten Werken*, WA 6, 204, 15-16.)

³³ Tamże, s. 137 = WA 6,276,11.

³⁴ O. Bayer, *Nachfolge in der Welt. Luthers seelsorgerliche Ethik*, [w:] *Zwei Kirchen-eine Moral?* hg. von O. Bayer u. andere, Regensburg 1986, s. 54.

³⁵ P. Althaus, *Die Ethik Martin Luthers*, Gütersloh 1965.

Najnowsze opracowanie etyki Lutra, autorstwa Traugotta Jähnichena i Wolfganga Maasera, interpretuje moralne wypowiedzi Lutra jako chrześcijańskie poradnictwo, jako służbę na rzecz bliźniego. Tym samym etyka Lutra, oparta na zapisach Pisma Świętego, jest zarazem konstruowana w kontekście życia społecznego³⁶. Etyka Lutra nie może być rozumiana, według tych autorów, jako religia przykazania, jako bezwzględny nakaz, lecz jest realizacją chrześcijańskiej wolności³⁷.

To ważne spostrzeżenie w kontekście prób formułowania wskazań etycznych czasu pandemii: pozostać na biblijnym gruncie i nie traktować Pisma w kategoriach źródła cytatów do poparcia własnej tezy, lecz kształtować życie w duchu daru wolności – o czym przypomina cytowany powyżej dokument ŚFL.

Aplikacja

Ukazaliśmy powyżej kontekst czasu, w którym przyszło obecnie żyć europejskiemu, w tym i polskiemu, społeczeństwu: przeżyć fundamentalne doświadczenie, jakie stanowi pandemia koronawirusa. Nawiązaliśmy do Tekstu, który stanowi dla teologii ewangelickiej trwały element tożsamości, czyli do Biblii oraz reformacyjnej tradycji interpretacji Słowa Bożego.

Nie jest konieczne ani potrzebne pisanie nowych przykazań, nowego Dekalogu czasu pandemii, lecz wypełnianie tych, które zostały ustanowione.

Takie podejście można znaleźć w wieloautorskim Dokumencie wypracowanym w Komisji ds. Kwestii Etycznych przy Wspólnocie Kościołów Ewangelickich w Europie (WKEE), zatytułowanym *Być razem Kościołem w czasie pandemii – Refleksje z perspektywy ewangelickiej*. Autorzy Przewodnika postawili sobie za cel ukazać mocne i słabe strony Kościołów ewangelickich, które uwidoczniły się w czasie pandemii i pomóc w orientacji w tym trudnym czasie³⁸.

Grupa robocza WKEE dokonała analizy misji Kościoła w czasie pandemii na 4 płaszczyznach:

Liturgia – zaufanie zamiast strachu

Martyria – wolność i odpowiedzialność w solidarności

³⁶ T. Jähnichen/W. Maaser, *Die Ethik Martin Luthers*, Bielefeld 2017, s. 12.

³⁷ Tamże, s. 13

³⁸ „Być razem Kościołem w czasie pandemii” – *Refleksje z perspektywy ewangelickiej*. Zebrane przez Grupę Roboczą WKEE ds. Kwestii Etycznych przy Wspólnocie Kościołów Ewangelickich w Europie, tłum. E. Sojka, „Focus” 29 (2021), Wiedeń 2021, s. 4.

Diakonia – sprawiedliwość i troska

Koinonia – życie w jednym świecie

Dokument przywołuje świadectwo myśli Dietricha Bonhoeffera, który głosił, że Kościoły są powołane do „modlitwy i czynienia sprawiedliwości wśród ludzi”. Oznacza to, że „nasze publiczne świadectwo skupia się na tych, którzy są najbardziej narażeni na cierpienie w wyniku pandemii, a mianowicie na ubogich, starszych i niepełnosprawnych, zarówno na poziomie jednostkowym, jak i zbiorowym”³⁹.

Liturgia to nie tylko nabożeństwo, ale w czasie pandemii, w sposób szczególny, duszpasterstwo, towarzyszenie w chorobie, umieraniu, na pogrzebach.

Martyria to publiczne świadectwo w czasach kryzysu, w okresie ograniczenia demokracji i swobód, to troska o prawa człowieka, w razie potrzeby reagowanie na ograniczenia indywidualnych swobód w czasie pandemii. To także edukacja, która odnosi się do całego człowieka⁴⁰.

Diakonia czasu pandemii nie może zawężać się jedynie do członków wspólnoty eklezjalnej, powinna przekraczać granice. W ramach diakonijnej posługi Kościoły nie mogą zapominać o zrównoważonym rozwoju społecznym, zrównoważonym rozwoju ekologicznym oraz gospodarczym. Kościoły powinny zabiegać o prawo jednostki do opieki zdrowotnej, a zasadę solidarności należy odnieść do decyzji o przyjmowaniu szczepień. W perspektywie zapaści systemu opieki zdrowotnej czasu pandemii należy pochylić się nad zrozumieniem sytuacji triażu, czyli sytuacji wyboru konkretnego pacjenta do poddania go opiece w sytuacji ograniczonych zasobów ludzkich personelu medycznego.

Dokument zauważa, że są granice etyki i radzenia sobie z obciążającymi decyzjami. „Etyka chrześcijańska zna granice etyki, omylność ludzką, winę, ale także przebaczenie. Etyczne postępowanie w szpitalach i domach opieki, prowadzonych przez Kościół lub chrześcijańskie organizacje charytatywne, należy kształtować biorąc pod uwagę nie tylko tę wiedzę, ale też Ducha mocy, miłości i rozsądku”⁴¹.

Koinonia – to życie w jednym świecie. Pandemia pokazała umowność granic oraz fakt, że żadne społeczeństwo nie może istnieć w izolacji. Obszarem budowania wspólnoty powinny być objęte przez Kościół, w sposób szczególny, kobiety i rodziny. Sytuacja pandemiczna spowodowała bowiem wzrost

³⁹ Tamże, s. 5.

⁴⁰ Tamże, s. 16.

⁴¹ Tamże, s. 23.

przemocy domowej, nad czym Kościoły nie mogą przejść do porządku dziennego. WKEE podkreśla potrzebę zjednoczenia i europejskiej solidarności w czasach COVID-19.

Omówiony powyżej Dokument WKEE *Być razem Kościołem w czasie pandemii* wypełnia wszystkie znamiona Dekalogu czasu pandemii, a dokładniej aplikacji Dekalogu na czas pandemii, nie próbując jednocześnie formułować nowych przykazań, lecz kontekstualizując zapisy Ex 20 do czasu zagrożenia ludzkości chorobą COVID-19.

Zakończenie

Pokolenie powojenne, w tym chrześcijanie żyjący po wschodniej stronie żelaznej kurtyny, próbowali stworzyć poprzez Chrześcijańską Konferencję Pokojową nową aksjomatykę irenologiczną, nowy Dekalog pokoju. Nikt tego dzisiaj nie pamięta, a jeśli już, to wątpliwe uwikłania autorów w relacje z władzami totalitarnych krajów.

Piotr Długosz w badaniach empirycznych dotyczących traumy w polskim społeczeństwie czasie pandemii COVID-19 wykazał, że oprócz wielu negatywnych skutków tego okresu można wskazać również na dezintegrację pozytywną w obszarze zmiany wartości życiowych⁴².

Wydaje się, że tym, co może pozostać po trudnej egzystencji czasu pandemii, to postawa, nasza relacja do Dekalogu, świadectwo, jakie złożyliśmy naszym życiem, umiejętność podporządkowania się zasadom współżycia społecznego, posłuszeństwo normom, które mogą ratować zdrowie, a nawet życie. *Martyria* pojmowana jako wolność i odpowiedzialność w solidarności, o której tak dobitnie pisze dokument Wspólnoty Kościołów Ewangelickich Europy *Być razem Kościołem w czasie pandemii*⁴³.

Właśnie RAZEM, TOGETHER, GEMEINSAM – to pojęcie, zwane ἐκκλησία, powinno być dla wspólnoty ludzkiej tym słowem kluczem czasu pandemii. Przykazaniem aktualnej doby ma być trwanie RAZEM, by przetrwać RAZEM w złowrogim czasie kryzysu, który wciąż wymaga zrozumienia. To doświadczenie *koinonii* i *martyrii*, które powinno nas duchowo łączyć z pierwszymi pokoleniami chrześcijan, którzy tego doświadczali wbrew zewnętrznym warunkom.

⁴² P. Długosz, *Trauma pandemii COVID-19...*, dz. cyt., s. 159 nn.

⁴³ „*Być razem Kościołem w czasie pandemii*” ..., s. 14 nn.

Bibliografia

1. Althaus P., *Die Ethik Martin Luthers*, Gütersloh 1965.
2. Bayer O., *Nachfolge in der Welt. Luthers seelsorgerliche Ethik*, [w:] *Zwei Kirchen-eine Moral?* hg. von O. Bayer u. andere, Regensburg 1986.
3. Benedyktowicz W., *Ekumenia, pokój, pojednanie*, Warszawa 1988.
4. Benedyktowicz W., *Próba irenologii chrześcijańskiej. Doświadczenia praskie*, Warszawa 1965.
5. Brokaw T., *The Greatest Generation*, Vintage Books, London 1998.
6. *Być razem Kościołem w czasie pandemii – Refleksje z perspektywy ewangelickiej*. Zebrane przez Grupę Roboczą WKEE ds. Kwestii Etycznych przy Wspólnocie Kościołów Ewangelickich w Europie, tłum. E. Sojka, „Focus” 29 (2021), Wiedeń 2021.
7. Dietrich W., *10 Commandments for Responsible Pastoral Responses to the Corona Crisis*, <https://actalliance.org/es/10-commandments-for-responsible-pastoral-responses-to-the-corona-crisis-en-2/>. Ten sam tekst zamieszczony w innych miejscach np. https://www.brot-fuer-die-welt.de/fileadmin/mediapool/2_Downloads/en/20_About_Us/Coro-Reli/Selected_List_of_Resources_on_COVID-19.pdf. (dostęp 2021-09-20).
8. Długosz P., *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, Warszawa 2021.
9. *Duszpasterskie wskazania na czas Wielkiego Tygodnia i Wielkanocy*, <https://www.luteranie.pl/duszpasterskie-wskazania/> (30 marca 2020). (dostęp 2021-09-30).
10. *Freiheit digital. Die Zehn Gebote in Zeiten des digitalen Wandels. Eine Denkschrift der Evangelischen Kirche in Deutschland*, Hg. von der Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD), Leipzig 2021.
11. Hintz I., *Rok życia Parafii w cieniu pandemii, czyli Kronika Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Gdańsku z siedzibą w Sopocie za rok 2020*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” Vol. XIV (2020), s. 437-455.
12. Hysa B., *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, Gliwice 2016.
13. Ike O., *After the Corona Virus Hopes and Lessons from the Ashes of World War II*, https://www.globethics.net/en/blogs/-/asset_publisher/alhw/content/after-the-corona-virus-hopes-and-lessons-from-the-ashes-of-world-war-ii?_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw_assetEntryId=268886927&_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw_redirect=https%3A%2F%2Fwww.globethics.net%2Fen%2Fblogs%3Fp_p_id%3Dcom_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw_cur%3D0%26p_r_p_resetCur%3Dfalse%26_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_alhw_assetEntryId%3D268886927. (dostęp 2021-09-20).
14. Jähnichen T. Maaser W., *Die Ethik Martin Luthers*, Bielefeld 2017.
15. Jędrzyk M., *Psycholog o epidemii: dlaczego nas zradykalizowała i kim jest homo separatus?*, (czerwiec 2020), <https://oko.press/psycholog-o-epidemii/> (dostęp: 2021-10-07).
16. Luter M., *O dobrych uczynkach*, [w:] M. Luter, *Pisma etyczne*, red. M. Hintz, tłum. D. Chwastek, s. 54, Bielsko-Biała 2009, s. 54-138. = *Von den guten Werken*, WA 6, 202-276.

17. Lyotard J.-F., *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy* (1979), tłum. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 1997 = *La Condition postmoderne. Rapport sur le savoir*, Paris 1979.
18. Łukawska M., Bosak A. M., *Zdrowotne i społeczne skutki pracy zdalnej wynikające z izolacji epidemicznej w odniesieniu do dzieci i młodzieży szkolnej*, „Eunomia” 1 (100)/2021, s. 94-101.
19. Milerski B., *Etos pracy jako postać świadomości protestanckiej*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” Vol. III, 2009, s. 55-67.
20. Murriel K., *The Ten Commandments for Coronavirus Prevention in Faith Communities*, (first published 2020-03-09), <https://www.epaumc.org/news/the-ten-commandments-for-coronavirus-prevention-in-faith-communities/>. (dostęp 2021-09-20).
21. *Na początku było Słowo (J 1, 1). Biblia w życiu luteranckiej wspólnoty. Dokument studyjny luteranckiej hermeneutyki*, [w:] *Kościół, Biblia i zaangażowanie publiczne. Światowa Federacja Luterancka wobec jubileuszu 500 lat Reformacji*, tłum. M. Mendroch, Dzięgielów 2017.
22. Ohme R., *Pandemia przyspieszyła nową normalność o dekadę*, „Forbes” 28.05.2020, <https://www.forbes.pl/opinie/nowa-normalnosc-przyspieszyla-przez-koronawirusa-felieton-rafala-ohme/y3bp9w5> (dostęp: 2021-10-07).
23. Opalińska A., *W poszukiwaniu komunikacji między pracownikami, a pracodawcami: analiza porównawcza pokoleń funkcjonujących na współczesnym rynku pracy*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze” 9 (2018), s. 139-152.
24. Palahniuk C., *Fight Club. Podziemny krąg*, tłum. L. Jęczmyk, Wyd. Niebieska Studnia, Warszawa 2006.
25. Piechowiak Ł., *Henrykowie - konsumenci 3.0?*, (Opublikowano 6 lutego 2018, 13:58), <https://fintek.pl/henrykowie-konsumenci-3-0/> (dostęp 2021-10-30).
26. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*, Warszawa 1975 (BW – Biblia Warszawska).
27. Prensky M., *Digital Natives, Digital Immigrants*, „On the Horizon” 2001, Vol. 9 No. 5.
28. Rosa G., *Formy komunikacji Polaków na podstawie badań pokoleń Y, X i baby boomers*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 751. Problemy Zarządzania, Finansów I Marketingu” 29 (2013), s. 135-145.
29. Rose K., *Myth and the Greatest Generation: A Social History of Americans in World War II*, Francis & Taylor, New York 2008.
30. UNEP, *Faith in the Frontline with COVID19 – Interfaith Response to COVID-19*, <https://www.unep.org/faith-frontline-covid19>. (dostęp 2021-09-20).
31. Warren R., *10 Commandments For Emotional Health During Covid-19*, <https://pastorrick.com/download-10-commandments-for-emotional-health-during-covid-19/> (dostęp 2021-09-20).
32. Williams A., *Meet Alpha: The Next 'Next Generation'*, “New York Times” 2015.09.19, <https://www.nytimes.com/2015/09/19/fashion/meet-alpha-the-next-next-generation.html> (dostęp 2021-09-15).

33. Yancey-Bragg N., *Coronavirus will define the next generation: What experts are predicting about 'Generation C'*, USA TODAY May 3, 2020, <https://eu.usatoday.com/story/news/nation/2020/05/01/gen-c-coronavirus-covid-19-may-define-next-generation/3046809001/>. (dostęp 2021- 09-23).

ks. bp Marcin Hintz – (ur. 1968), duchowny Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (Luterańskiego), biskup Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, dr hab. teologii ewangelickiej, kierownik katedry teologii systematycznej Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Członek Synodu Kościoła, przewodniczący Komisji ds. teologii i konfesji. Członek Komisji Ewaluacji Nauki MEiN oraz Komitetu Nauk Teologicznych PAN. Autor ponad 100 artykułów naukowych i popularnych, redaktor, autor książek: *Etyka ewangelicka i jej wymiar eklezjalny. Studium historyczno-systematyczne*, Warszawa 2007, *Chrześcijańskie sumienie. Rozważania o etyce ewangelickiej*, Katowice 2006. Redaktor naczelny GRE.